

Rapport 2013:1

Stora Köpinge kyrkogård

Dagvattenledningar runt kyrkan
FU år 2012

Lars Jönsson

öster|en
arkeologi

Rapport 2013:1

Stora Köpinge kyrkogård

Dagvattenledningar runt kyrkan
FU år 2012

Lars Jönsson

Österlenarkeologi

att. Lars Jönsson
Bellevuevägen 13 A
271 32 Ystad
Mobiltelefon: 070-306 36 04

www.osterlenarkeologi.se

© 2013 Österlenarkeologi

Rapport 2013:1

Omslag: Schakt runt absiden på Stora Köpinge kyrka.

Foto: Lars Jönsson, Österlenarkeologi

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriverket, Gävle.

Innehåll

Sammanfattning	5
Inledning	5
Läge och topografi	6
Syfte och metod	6
Fornlämningsmiljö och historik	6
Fornlämningar	6
Kyrkan i Stora Köpinge	7
Undersökningsresultat	8
Schaktstrategi	8
Ettapp 1	9
Äldre vapenhus	10
Ettapp 2	11
Ettapp 3	11
Grav?	12
Ettapp 4	13
Referenser	14
Administrativa uppgifter	15

Figur 1. Skåne med platsen för Stora Köpinge särskilt markerad.

Figur 2. Området kring Stora Köpinge och Köpingebro. Undersökningen utfördes vid Stora Köpinge kyrka.

Sammanfattning

I samband med förnyelse av dagvattenssystemet och dränering inom fastigheten Köpinge 71:1, Stora Köpinge kyrkogård i Stora Köpinge har Österlenarkeologi utfört en arkeologisk förundersökning i form av en övervakning av markarbetena. Arbetet har genomförts runt Stora Köpinge kyrka, belägen inom Stora Köpinge bytomt, registrerad som fornlämning nr 159 i Stora Köpinge socken.

Schaktet, vilket grävdes runt hela kyrkan, hade en bredd som varierade mellan 0,5-0,9 meter. Schaktdjupet varierade mellan 0,4-1,5 meter.

I samband med schaktningen framkom en del större stenar runt kyrkan. Dessa är sannolikt grundstenar till olika partier av kyrkobyggnaden. I anslutning till den sydvästra delen av långhuset påträffades grunden till ett äldre vapenhus. Detta revs 1861-62, samtidigt med långhusets västra travée och tornet. Sannolikt uppfördes vapenhuset på 1400-talet. Ca 1 meter öster om absiden påträffades större stenar. Stenarna, vilka verkade att ligga för långt ifrån absiden och koret för att kunna vara grundstenar, kan härröra från ombyggnationerna av den östra delen av kyrkan under 1200-talets andra hälft.

Omedelbart öster om en befintlig brunn norr om kyrkan, mellan sidoskeppet och sakristian, fanns en antydning till en nedgrävning i den naturliga undergrunden. I nedgrävningens fyllning fanns en del skelettdelar, liksom i lagren öster om brunnen. Möjligtvis är det toppen på en grav, men då schaktet inte skulle grävas djupare gick det inte att fastställa.

Inledning

Med anledning av förnyelse av dagvattenssystemet och dränering inom fastigheten Köpinge 71:1, Stora Köpinge kyrkogård i Stora Köpinge utförde Österlenarkeologi en arkeologisk förundersökning i form av en övervakning av markarbetena (schaktningsövervakning). Schaktningen utfördes runt Stora Köpinge kyrka, belägen inom Stora Köpinge bytomt, registrerad som fornlämning nr 159 i Stora Köpinge socken. Arbetet utfördes på uppdrag av Länsstyrelsen i Skåne län (länsstyrelsens dnr. 431-23183-12).

Schaktningsarbetet utfördes av Bollerups Mini Maskin AB.

Läge och topografi

Stora Köpinge är beläget i södra Skåne, i Stora Köpinge socken, Herrestad härad, ca 8 km nordost om Ystad och ca 7 km söder om Tomelilla. Orten är belägen i en delvis småkuperad fullåkersbygd vid, och strax öster om, nedre Nybroån.

Syfte och metod

Då den arkeologiska förundersökningen skedde i form av en övervakning av markarbetena hade inga direkta vetenskapliga frågeställningar formulerats inför undersökningen. Men då schaktningen skulle genomföras på kyrkogården och omedelbart intill kyrkan i Stora Köpinge, belägen inom Stora Köpinge medeltida bytomt (fornlämning nr. 159 i Stora Köpinge socken) var det viktigt att vara observant på om arkeologiska lämningar från kyrkans äldre faser eller äldre gravar kom att beröras. Det var även betydelsefullt att få kunskap om de arkeologiska lämningarnas bevarandegrad, karaktär, utbredning och datering.

Vid schaktningen användes en minigrävare med två typer av skopor. Minigrävaren var något större än en bobcat, men mindre än en traktorgrävare. Initialt följdes schaktningen minitiöst. Men då schakten merendels berörde platsen för gamla dräneringsrör och ledningar, och dessutom stundtals endast gick ca 0,4 meter djupt, övervakades arbetet genom dagliga punktinsatser. Undantag för detta var ett par djupschakt där de nya dagvattenledningarna skulle kopplas till befintliga brunnar, dels strax utanför tornet och dels mellan de på 1700-talet uppförda tillbyggnaderna (sakristia och sidoskepp) norr om kyrkan.

Fornlämningsmiljö och historik

Fornlämningar

I Stora Köpinge socken finns 181 registrerade fornlämningar. Av dessa är närmare 90 bevarade. Av ca 25 boplatser från stenåldern och drygt 20 från brons- och järnåldern är flera undersökta, bl.a. några med långhus. Vidare märks två dösar och ca 35 bronsåldershögar. Vid ån och öster om denna har funnits en vikingatida handelsplats, en s.k. köpingeort (NE 1995, s. 289). Vid kyrkan finns en runsten som är den äldsta i området och daterad till 900-talet. Stenen är rest efter en välboren dreng och faelle. En dreng anses vara en yngre man som ingått som krigare i kungens hird, medan faelle närmats kan representera vapenbrödrskapet inom denna organisation (Tesch 1983, s. 84).

Figur 3. Schaktning vid västtornet till Stora Köpinge kyrka. Foto: Lars Jönsson, Österlenarkeologi.

Figur 4. Runsten vid Stora Köpinge kyrka. På stenen står: *Vrest och Nöck och Kruse reste denna sten efter Abbe en hurtig dreng.*

Foto: Lars Jönsson, Österlenarkeologi.

Kyrkan i Stora Köpinge

Kyrkans äldsta del är långhusets västparti från 1100-talets förra hälft. Under den andra hälften av 1200-talet, sannolikt 1280-talet, ombyggdes den östra delen av Stora köpinge kyrka. Kyrkan fick ett nytt kor med absid, och skeppet utvidgades i öster med ett bredare fack. Det man påbörjade var en större absidkyrka med bredare långhus, varav dock endast östpartiet fullbordades. Delar av fundamentet till det äldre koret påträffades under golvet i samband med en arkeologisk undersökning 1969.

Det bredare östfacket och den dåliga sammanfogningen mellan byggnadsdelarna visar, att avsikten var att ersätta den äldre romanska kyrkan med en helt ny och betydligt större kyrka. Den ofullständiga ombyggnationen av Stora Köpinge kyrka har tolkats som ett uttryck för handelsplatsens, dvs. köpingeortens, kraftiga utveckling, som avbröts i och med staden Ystads grundläggning. En dendrokronologisk datering på 1980-talet av ombyggnaden visar att de båda platserna, dvs. handelsplatsen och staden Ystad, måste ha existerat samtidigt vid 1200-talets slut – antingen i symbios med olika funktioner, eller i konkurrens med Stora Köpinge som ärkesätets huvudort och Ystad som kungamaktens. Därefter övertas Stora Köpinges merkantila roll helt av Ystad (Wienberg 1989, s. 255f.).

Under 1300-talets senare del får kor och långhus kryssvalv dekorerade med målningar av Snårestadmästaren. Även absiden förses med målningar. Ett vapenhus uppförs utmed den södra långhusväggen. År 1729 uppförs en sakristia norr om koret. På norra sidan av långhuset tillkommer en korsarm år 1768, en utbyggnad som än i dag benämns nykyrkan. Åren 1861-62 rivs vapenhuset, långhusets västra travée och tornet. Långhusets västra del uppförs på nytt, liksom ett nytt västtorn. Långhusets östra valv rasar på 1890-talet, och ett nytt valv tillkommer (Anglert 1989, s. 176f.) Den ståtliga baldakinuppsatsen härrör från ca 1610 och predikstolen från 1597. Dopfunten är romansk (Burman u.å.).

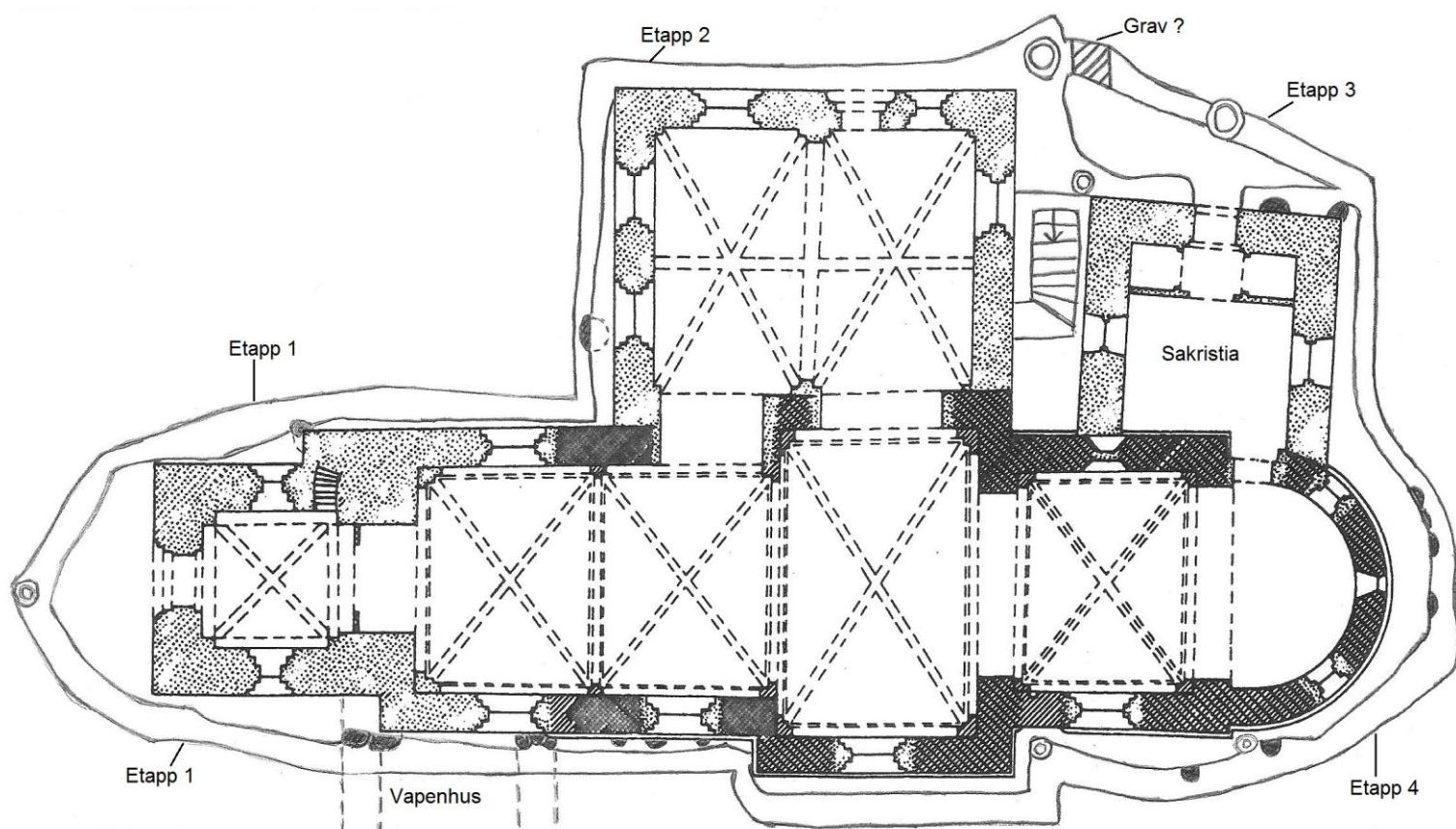
Figur 5. Stora Köpinge kyrka från sydost. Foto: Lars Jönsson, Österlenarkeologi.

Undersökningsresultat

Schaktstrategi

Schaktningen utfördes i olika etapper av olika skäl. En anledning var att dagvattenledningarna skulle kopplas till två befintliga brunnar på olika platser vid kyrkan. Detta innebar att schaktningen påbörjades på olika ställen, och i olika riktningar. En annan anledning var att rören skulle vara nedlagda och schakten igenfyllda före arbetsdagens slut. Detta innebar i princip att schaktningen företogs på förmiddagen, medan nedläggningen av rören och igenfyllning av schakten utfördes på eftermiddagen.

Brunnarna som dagvattenledningarna skulle kopplas till låg dels ca tre meter väster om västtornet, och dels strax intill den norra korsarmens nordöstra hörn. Ca fyra meter öster om sistnämnda brunn påträffades dessutom en tidigare okänd trekammarbrunn. Den första etappen grävdes runt den västra delen av långhuset och tornet, där ledningarna skulle kopplas till brunnen framför tornet. Den andra etappen utgick från hörnet där korsarmen från 1768 ansluter till den norra långhusväggen, och fortsatte runt korskyrkan fram till en brunn. Den tredje etappen var området norr om sakristian och en trappa ned till en källare under korsarmen. Den fjärde och sista etappen sträckte sig från sakristians nordöstra hörn, runt absiden, koret och långhusets östra partis utvidgning åt söder. Undersökningsresultatet kommer att redovisa etappvis.

Figur 6. Stora Köpings kyrka med schakten runt kyrkan samt fyra grävningsetapper. Skala 1:200.

Etapp 1

Den första etappen sträckte sig från den norra korsarmen, längs den norra långhusväggen, förbi tornet och fram till en dagvattenbrunn, belägen ca tre meter väster om tornet. I samma etapp schaktades det även längs den södra långhusväggen, förbi tornet och fram till samma dagvattenbrunn. Längs den norra långhusväggen var schaktet ca 0,6 meter brett i botten och ca 0,9 meter brett i toppen. Schaktet var ca 0,5 meter djupt och följde gamla dagvattenledningar. Lagren i schaktet utgjordes av småsten, grus och makadam. Närmast brunnen väster om tornet var schaktet ca 0,9 meter brett och 0,75 meter djupt.

I det nordvästra hörnet av långhuset, i anslutning till tornet, fanns en relativt stor sten (ca 0,7 meter stor i öst-västlig riktning och ca 0,5 meter hög). Hörnstenen, eller grundstenen, låg ganska högt upp, vilket tyder på att den sannolikt har ett samband med ombyggnationen av tornet och långhusets västra del på 1860-talet.

Schaktet söder om långhuset började vid långhusets östra partis utvidgning och sträckte sig fram till brunnen vid västtornet. Schaktet var ca 0,6 meter brett och 0,7-0,8 meter djupt. Den gamla dagvattenledningen låg precis i den södra kanten av schaktet, ca 0,9 meter från kyrkan. Lagret som schaktades bort utgjordes av mörkbrun lerinblandad humus med inslag av tegelkross, kalkbruk och småsten. Här och var fanns även utstickande grundstenar till långhuset.

Äldre vapenhus

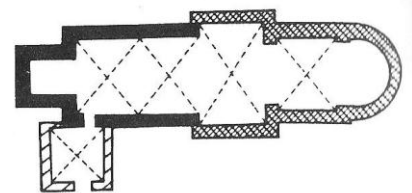
Ca fem meter väster långhusets östra utvidgning, ungefär på platsen för ett fönster i långhusets västra travée, framkom grundmurarna till det senmedeltida vapenhuset, vilket revs 1861-62 i samband med ombyggnationen av kyrkans västra del. En del av grundstenarna hade tyvärr redan schaktas bort och hamnat längs schaktkanten innan antikvarisk personal anlände, men det fanns även tre större stenar ”in situ” till grundmuren för vapenhusets östra långsida. Grundmuren var ca 1 meter bred, och utgjordes av tre större stenar i storleken 0,4-0,5 meter. Grunden var således kvar närmast kyrkan, men borttagna i själva schaktet. De kvarvarande grundstenarna låg ca 0,3 meter under dagens marknivå och ner till schaktbotten.

Vid långhusets sydvästra hörn, i anslutning till tornet, framkom två större stenar. Dessa kan ha ingått i grunden till det äldre långhuset, tornet och vapenhuset före ombyggnationen av kyrkans västra del på 1860-talet. Det ska även påpekas att de gamla dagvattenrören sträckte sig strax intill de stora grundstenarna vid långhusets sydvästra hörn. Sannolikt har vapenhusets grundmur i väster tagits bort då rören lades ned.

De påträffade stenarna i anslutning till långhusets västra travée i söder har således utgjort partier av grundmuren till det senmedeltida vapenhuset, vilket revs på 1860-talet. Där fönstret sitter idag, eller möjligtvis något vänster därom, har det sannolikt tidigare funnits en ingång till kyrkan.

Figur 7. Stora Köpinge kyrka. Grundmur till vapenhus vid långhusets västra travée. Vapenhuset revs 1861-62. Foto från söder. Foto: Lars Jönsson, Österlenarkeologi.

Figur 8. Rekonstruktionsförslag av Stora Köpinge kyrka omkring 1600. Efter Anglert 1989, s. 180.

Figur 9. Stora Köpinge kyrka. Schakt längs korsarmens västra vägg. Notera den stora stenen i schaktet. Foto från söder. Foto: Lars Jönsson, Österlenarkeologi.

Etapp 2

Den andra etappen utgick från den norra korsarmens sydvästra del, där den ansluter till den norra långhusväggen, och fortsatte runt korsarmen fram till en brunn vid dess nordöstra hörn.

Schaktet väster om korsarmen var endast 0,3 meter brett och 0,4 meter djupt. Schaktet grävdes på platsen för ett gammalt dräneringsrör. Lagret utgjordes av mörkbrun, lerig humus med lite inslag av tegel- och kalkkross, samt enstaka takpannefragment. Ca 2-3 meter från korsarmens sydvästra hörn fanns en ca 0,75 meter stor sten. Stenen var synlig ca 0,6 meter från korsarmens västra vägg, merparten av stenen låg dock utanför schaktet. Möjligtvis är stenen en del av grunden till korsarmen, vilken byggdes 1768. Stenen kan även härröra från ombyggnationen av kyrkans västra del åren 1861-62.

Schaktet norr om sidoskeppet var ca 0,7 meter brett och 0,7 meter djupt, något bredare vid brunnen. Det kunde konstateras att de nedre delarna av grundstenarna till sidoskeppet ligger 0,6 meter under den nuvarande marknivån. Lagret som schaktet grävdes i utgjordes av mörkbrun lerig humus med enstaka humana ben. Det fanns ingen inblandning av tegel- eller kalkkross i fyllningen.

Etapp 3

Den tredje etappen utgörs av ytan norr om sakristian från 1729. Schaktet från brunnen nordost om korsarmen, längs östra sidan av sidoskeppet och norra sidan av sakristian var till stora delar redan grävt och igenfyllt när antikvarisk personal anlände. Av rören i brunnen att döma var schaktet ca 0,6 meter djupt. Schaktet norr om sakristian var ca 0,6 meter brett, i det nordöstra hörnet av sakristian endast 0,3 meter brett, beroende på att stora grundstenar till sakristian stack ut en bit i schaktet. Fyllningen i schakten utgjordes av brun humös mylla med enstaka inslag av tegel- och kalkkross, samt enstaka humana ben.

Nästa schakt i etapp 3 sträckte sig mellan brunnen och sakristians nordöstra hörn. Schaktet var ca 1,5 meter djupt närmast brunnen, därefter svagt stigande mot öster. Vid brunnen var schaktet 0,8 meter brett, därefter 0,5 meter brett.

Det övre lagret, ner till ca 1 meters djup, utgjordes av mörkbrun lerinblandad humus, närmast att betrakta som ett påfört myllager. Detta kan ha tillkommit i samband med uppförandet av korsarmen och sakristian i syfte att förhöja marken. Under detta

Figur 10. Stora Köpinge kyrka. Schakt från brunn till sakristians nordöstra hörn. Foto från väster. Foto: Lars Jönsson, Österlenarkeologi.

lager fanns ljusbrun lerinblandad humus med enstaka humana ben. Lagret, vilket var ca 0,5 meter tjockt, kan utgöra den ursprungliga marknivån under medeltiden. I botten av schaktet, närmast brunnen, skymtade sand, vilket kan vara det naturliga underlaget (sterilen).

Omkring 4 meter öster om ovannämnda brunn, under gångplattorna till sakristian, framkom oväntat en trekammarbrunn. Efter en del tveksamheter beslöt man sig för att dra rören igenom den gamla, uttjänta brunnen. Närmast trekammarbrunnen var schaktet ca 1 meter brett och 1,3 meter djupt. I lagren, vilka var samma som tidigare, fanns tegelkross och humana ben. Schaktet runt det nordöstra hörnet av sakristian var 0,6 meter brett och 1 meter djupt.

Grav?

Omedelbart öster om brunnen vid korsarmens nordöstra hörn framkom en nedgrävning i botten av schaktet. Den sträckte sig från brunnen och ca 1 meter österut. I nedgrävningens fyllning, vilken utgjordes av mörkbrun, lerinblandad humus med inslag av kalkkross, fanns även en del humana ben. Fyllningen grävdes inte, men det kan eventuellt utgöra resterna av en grav.

Ca 3 meter från brunnen, endast ca 0,3 meter ned i det övre lagret, kom ett litet kranium. Under platsen för kraniet, på ca 1 meters djup, fanns recenta VA-rör. Detta tyder på att kraniet låg i omrörda jordmassor från senare tid.

Figur 11. Schakt omedelbart öster om brunnen vid korsarmens nordöstra hörn. I botten fanns eventuellt en grav. Foto från norr. Foto: Lars Jönsson, Österlenarkeologi

Etapp 4

Den fjärde och sista etappen sträckte sig från sakristians nord-östra hörn, runt absiden, koret och långhusets östra partis utvidgning åt söder. Bredden på schaktet varierade från 0,5 meter öster om sakristian till 0,9 meter öster om absiden och söder om koret. Djupet varierade från 1 meter öster om sakristian till 0,6 meter söder om koret. Det bortgrävda lagret utgjordes av mörkbrun lerinblandad humus, sannolikt ett påfört myllager. I lagret fanns enstaka humana ben.

I schaktet, framföra allt ca 1 meter öster om absiden och söder om koret, fanns ett antal större stenar. Stenarna låg nästan för långt ifrån absiden och koret för att kunna vara grundstenar. De kan härröra från ombyggnationerna av den östra delen av kyrkan under 1200-talets andra hälft, och kan ha hamnat där sekundärt.

Figur 12. Schakt omedelbart öster om absiden. I schaktets kant skymtar två större stenar. Foto från öster. Foto: Lars Jönsson, Österlenarkeologi.

Referenser

- Anglert, Mats 1989. Kyrkorna. Inledning. Andersson, Hans & Anglert, Mats. *By, huvudgård och kyrka – studier i Ystads områdets medeltid*. Lund Studies in Medieval Archaeology 5. Stockholm.
- Burman, Bertil u.å. *Stora Köpinge kyrka. Ur dess byggnads- och konsthistoria*. Ett kyrkohäfte.
- Nationalencyklopedin 1995. Stora Köpinge. *NE SMY-SYREM* 17. Höganäs.
- Tesch, Sten 1983. Ystad II – en omlandsstudie. Landet födde männen, havet skapade staden. *Medeltidsstaden* 45. Rapport. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer.
- Wienberg, Jes. 1989. Kirkerne og befolkningen i Ystedområdet. Andersson, Hans & Anglert, Mats. *By, huvudgård och kyrka – studier i Ystadsområdets medeltid*. Lund Studies in Medieval Archaeology 5. Stockholm.

Administrativa uppgifter

Österlenarkeologi dnr:	120001
Länsstyrelsen i Skåne dnr:	431-23183-12
Datum för beslut:	2012-10-29
Projektnummer:	ÖA120001
Län:	Skåne
Kommun:	Ystad
Socken:	Stora Köpinge
Fastighet:	Köpinge 71:1
Läge:	Ekonomiska kartan, blad 2D0g
Koordinatsystem:	RT 90 2,5 gon väst
X koordinat:	6150546
Y koordinat:	1382505
Höjdsystem:	RH 70
M ö.h.	Ca 20 m.ö.h.
Fältarbetstid:	2012-11-13–2012-11-23
Antal arbetsdagar:	7
Antal arkeologtimmar:	13
Antal maskintimmar :	---
Exploateringsyta:	71 m ²
Undersökt yta:	71 m ²
Platschef:	Lars Jönsson
Personal:	Lars Jönsson
Uppdragsgivare:	Stora Köpinge församling
Tidigare undersökningar:	---
Fynd:	Inga fynd tillvaratogs
Dokumentationsmaterial:	1 st fältritning i A3-format som kommer att förvaras i LUHM:s magasin, minnesanteckningar i fält samt digitala foton.
Kostnader, fältarbete:	7 800 kr
Körersättning:	508, 75 kr
Kostnader, rapportarbete:	7 200 kr
Tryck av rapport:	600 kr

Österlenarkeologi

Rapporter 2013

1. Stora Köpinge kyrkogård . Dagvattenledningar runt kyrkan. FU år 2012, Lars Jönsson

